

SEMANTIČKA OBILJEŽJA FRAZEMA S KOMPONENTOM *GLAVA/ГОЛОВА* U HRVATSKOM I UKRAJINSKOM JEZIKU

LESIA PETROVSKA,¹ ANA DUGANDŽIĆ²

¹ Kijevsko nacionalno sveučilište Taras Ševčenko, Institut za filologiju, Kijev, Ukrajina,
lesja_petrovska@yahoo.com

² Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb, Hrvatska, adugandzic@ffzg.hr

Sažetak U radu se razmatraju semantička obilježja frazema s komponentom somatizmom *glava/голова* u hrvatskom i ukrajinskom jeziku. Usporedno proučavanje frazeologije na razini semantičke strukture frazeoloških jedinica omogućuje identificiranje zajedničkih i nacionalno specifičnih obilježja u sadržaju koncepta glava kao fragmenta makrokoncepta „čovjek“ i značajki mehanizama njegove verbalizacije.

Ključne riječi:

frazem,
semantika,
glava,
hrvatski jezik,
ukrajinski jezik

SEMANTIC CHARACTERISTICS OF IDIOMS WITH THE COMPONENT *GLAVA/ГОЛОВА* IN CROATIAN AND UKRAINIAN

LESIA PETROVSKA,¹ ANA DUGANDŽIĆ²

¹ Taras Shevchenko National University of Kyiv, Institute of Philology, Kyiv, Ukraine,
lesja_petrovska@yahoo.com

² University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences, Zagreb, Croatia,
adugandzic@ffzg.hr

Abstract The paper considers the semantic characteristics of idioms with the somatic component *glava/голова* in Croatian and Ukrainian. The comparative study of phraseology at the level of semantic structure of phraseological units allows the identification of common and national-specific features in the meaning of the concept the head as a fragment of the macroconcept „human being“ and features of the mechanisms of its verbalization.

Keywords:

idiom,
semantics,
the head,
Croatian language,
Ukrainian language

1 Uvod

U frazeologiji slavenskih jezika razmatranje verbalizacije somatskog kulturnog koda nije novo. Međutim, u pokušaju rekonstrukcije pojedinih fragmenata slike svijeta nekog etnosa, usporedna analiza jezičnih struktura u dva ili više jezika daje nam mogućnost da stvorimo precizniju i jasniju ideju o njima. Najilustrativniji u ovom slučaju su frazemi čija semantika upućuje na pogled na ljudsko tijelo.

Cilj našeg rada je predstaviti semantičke značajke frazema sa somatizmom glava kao komponentom u hrvatskom i ukrajinskom jeziku, te na taj način utvrditi što je zajedničko, a što različito u sadržajnoj jezgri koncepta „glava“ kod dvaju naroda.¹

2 Kulturna simbolika glave kod Slavena

2.1 Shvaćanje glave kao najvažnijeg dijela ljudskog tijela uočava se u mnogim kulturnim tradicijama. Kod većine naroda glava se shvaća kao svetinja, što se odražava u brojnim ritualima i vjerovanjima. Važnost glave potvrđuje činjenica da se u većem broju mitologija spominju višeglava bića: životinje, ljudi, duhovi, bogovi i božice kojima se pripisuju različita nadmoćna svojstva, a broj glava često predstavlja broj života. Glava je kugla, a kugla je najsavršenije tijelo, otkuda slijedi usporedba glave s cjelokupnim svemirom. Glava je općenito simbol snage aktivnog principa koji uključuje nadmoć u upravljanju, naređivanju, prosvjetljivanju (Frazer, 2002; Ladan 2006: 701; Chevalier, Gheerbrant 1994: 164; Makovskij 1996: 122–123; Dugandžić 2019).

2.2 U slavenskoj je starini, kako navodi rječnik *Славянские древности*, glava glavni, gornji dio tijela čovjeka, s kojim su povezane predodžbe o njegovom umu (i bezumlju), životu i smrti, ona je metonimijska zamjena za čovjeka (*glava* obitelji). Zajedno sa srcem, glava se smatra mjestom prebivanja duše čovjeka (SD5: 251-254).

---

¹ Ovo istraživanje nastavak je istraživanja frazema sa sastavnicom *glava* koje je u doktorskom radu *Somatski frazemi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku* provela jedna od koautorica (Dugandžić 2019) čiji je cilj bio ustanoviti semantički potencijal i karakteristike semantičke strukture frazema sa somatskim sastavnicama.

Dubinski značenjski smisao jezičnih struktura otkriva nam kako je u narodnoj svijesti glava prvenstveno simbol razuma, „alat“ za mišljenje, pa isto tako i utjelovljenje vlasti, a i života općenito (hrv. *mudra glava, glava knje, izgubiti/gubiti glavu; золота голова, усьому голова* i dr.). Međutim, analiza razvoja metaforičkih značenja pokazuje i činjenicu da se glava može smatrati metonimijskom zamjenom za cijelog čovjeka. Glava je izraz više ljudske vrijednosti, utjelovljenje samog čovjeka, ona kvalificira njegove sposobnosti i mogućnosti, programira mišljenje (Savčenko 2013: 394). Odsutnost uma kod čovjeka, njegovo čudno ponašanje, povezuje se s pojavom u glavi stranih objekata (muhe, paukovi, bube, miševi, piljevina, slama i sl.): hrv. *imati mušice (mube, bube, bubice) <u glavi>, imati slamu (piljevinu) u glavi*; ukr. *зайчики в голові стрибають, жуки в голові*, ili s prazninom: hrv. *prazna (šuplja) glava*; ukr. *голова як макітра* (Dugandžić 2019).

Simbolička značenja *glave* izražavaju se u nizu prenesenih značenja koja razvija leksem *glava* u jeziku, pa isto tako i kroz sekundarne nominacije kao što su meronimi i partikularizatori (Ivanović 2018), kao i u sastavu višekomponentnih jedinica, odnosno frazema. Jezik uočava naivno shvaćanje glave kao najvažnijeg organa u kojem je koncentriran sav čovjekov život, a glava isto tako nastupa kao manifestacija trenutnih emocija ili trajnih ljudskih osobina, pa se onda prenosi i na društvene odnose, kao i neke apstraktne pojave.

3 Značenjske skupine frazema s komponentom *glava/голова* u hrvatskom te ukrajinskom jeziku

3.1 Najbrojniju skupinu frazema u oba jezika predstavljaju jedinice koje izražavaju cijeli spektar *mentalnih procesa*. U ovoj skupini frazema izdvajaju se brojne jedinice koje se značenjski vežu za sam proces mišljenja ili razmišljanja, odnosno početak ili prestanak te radnje (hrv. *doći u glavu, izbiti si iz glave*, ukr. *прийти в голову, вибитися в голову*) kao i trajnost same radnje (hrv. *mota se po glavi, ne ide iz glave*, ukr. *крутитися в голові; тримати в голові*).

3.1.1 Neki od hrvatskih frazema sa značenjem 'pomisliti' ili 'sjetiti se' su *svrsnuti u glavi, šunnuti u glavi, prasnuti u glavi, zapeći u glavi, doći u glavi, pasti (lupiti i sl.) u glavi*, kojima značenjski odgovaraju ukrajinski frazemi *прийти/приходити в голову (на розум, на ум), зайти/заходити в голову, припливти до голови, влізти в голову, ударити/ударяти в голову, кинутися в голову* te frazemi *стукнуло в голову, думка (гадка) западає (запала, лізе,*

влізла, приходить, прийшла <в голову (до голови)>, *думка майнула* (*сяйнула, блиснула, пробігла*) <в голові>, *майнуло* (*мелькнуло, мигнуло*) в голові sa značenjem 'sjetio se *tko*'. Većina navedenih frazema sadrži sem kratkotrajnsti, što je posljedica prisutnosti glagola sa značenjem početka radnje, ili radnje kratkog trajanja (*svrsnuti, prasnuti; vdaruti, zapasti, мелькнути, майнути* i dr.).

3.1.2 U skupinu izraza koji označavaju sam proces razmišljanja spadaju većinom frazemi koji upućuju na prisutnost briga, problema te pokušaje pronalaska rješenja situacije: hrv. *razbijati* (*lupati, trti*) <sebi (si)> *glavi*, *tražiti po <svoj> glavi*, *kopati* (*kopkati*) *po (u) glavi*, *lomiti* <sebi> *glavu*, *mićnuti glavom*; ukr. *ламату* (*ломити*) <собі> *голову*, *морочити голову* i *висушити/сушити* <собі> *голову* (*мозок*), *покопатися в своїй голові* i *прикинути/прикидати в голові* (в думках, думкою), *голова пухне* (*розпухає, ренається, розколюється, тріщитъ*), *взяти/брати голову в руки*, *взяти/брати* (*забрати*) <собі> в голову, *клопотати собі* (*свою*) *голову*.

Trajniji proces razmišljanja i neprestano vraćanje na iste misli iskazuje se hrvatskim frazemima *prebirati u glavi*, *premetati* (*preturati* i sl.) *po (u) glavi* (*preko glave*) i frazemom *motati se* (*vrzmati se*) *po glavi* u kojem su zamijenjeni subjektno-objektni odnosi, te ukrajinskim frazemima *думка гвіздком* (*колом*) *стримить* (*стирчить, сидить* i t. in.) у голові, *думка крутиться* (*вертиться*) в голові, *думки* (*гадки, думи*) *снуються* у голові, *вертиться* (*крутиться*) в голові, *снуються* в голові (в думках), *увійти гвіздком* у голову i *стримити* <гвіздком (цвягом, цвяшок)> в голові (в пам'яті, у мозку). U pozadinskoj slici većine navedenih frazema misaoni procesi uspoređuju se s kružnim i sličnim pokretima (*motati se; крутитися, вертїтися, снуються*), ili prikazuju postojeći problem kao materijaliziranu smetnju (*гвіздок, цвяшок*). U istu grupu spadaju i izrazi poput *стояти в голові* i *тримати* (*держати*) в голові (в умі), *запастити/западати в голову*, *втелюючися в голову*, kao i *лізти в голову*, pa onda i frazemi iste semantike ali strukturno suprotni zbog prisutnosti niječne čestice *ne liže* (*не йде*) з голови, *не виходить з голови* (з думки), *думка* (*дума*) *не виходить з голови* i hrvatski frazem *ne izlaziti* (*ne ide*) *iz glave* (*pameti*).

3.1.3 Značenje *prestanaka razmišljanja* pronalazimo kod dva para ekvivalentnih frazema: hrv. *izbaciti iz glave* (*pameti*) i ukr. *викинути/викидати з голови* (з пам'яті, з думки) sa značenjem 'namjerno zaboraviti *koга, što*, prestati misliti *na koга, na što*', te s nešto većim izražajem ekspresivnosti hrv. *izbiti* <sebi (si)> *iz glave* i ukr. *вибити* з голови sa značenjem 'odlučiti zaboraviti *koга, što*, namjerno prestati misliti *na koга, na*

što'. Kod svih navedenih frazema prisutan je i sem namjere, a pozadinska slika prikazuje prisutnost objekta o kojem se razmišlja i njegov nestanak kao voljno izbacivanje, „izbijanje“.

3.1.4. *Gubitak sposobnosti jasnog razmišljanja* veže se uz gubitak glave, ili prisutnost stranih objekata: hrvatski frazem *izgubiti/gubiti glavu* ima značenje 'zbuniti se/zbunjivati se, ne snaći se/ne snalaziti se, izgubiti/gubiti prisebnost', te ukrajinski frazemi s istim značenjem ali „slikovitijim“ oblicima u izražaju у голови туманіє (туманиться) ili голова туманіє (туманиться, чманіє), в голові кебета догори другом стала, думки колесом заходили (закрутилися) <в голові>. Uočava se da je u posljednjem frazemu, думки колесом заходили (закрутилися) <в голові>, pozadinska slika kruženja u kretanju jednaka slici ranije spomenutih frazema (думка крутиться (вертиться) в голові, думки (гадки, думи) снуються у голові itd.), što stvara polisemičnost kod tih frazeojedinica.

3.1.5 Značenje *shvaćanja* (ili *neshvaćanja*) realizira se u hrvatskim frazemima *lako ići u glavu, ne ide (ne ulazi) u glavu, teško ići u glavu* i izrazito ekspresivnim *ne može uhvatiti ni za glavu ni za rep, došlo je iz gužice (dupeta) u glavu* te ukrajinskim frazemima *голови (розуму, ума) не прикласти, <i> в голову (в думку) не прийде/не приходить, <i> не береться <до> голови, <наче> повітлішало в голові, не вкладається в голові, не йде в голову, не полізе/не лізе в голову, провітлило в голові, розвиднітися (розвиднитися) в голові (в очах)*.

U ukrajinskim frazemima shvaćanje se povezuje sa svjetlošću i razdanjivanjem: <наче> повітлішало в голові, провітлило в голові i розвиднітися (розвиднитися) в голові (в очах) što u korelaciji s gore spomenutim у голові туманіє demonstrira preklapanje s konceptosferom prirodnih pojava, kao što je magla, opozicija *dan/noć* i sl.

Frazemi s glagolskom sastavnicom *ići* koriste antropomorfni model za prikaz shvaćanja, kao na primjer, *lako ići u glavu komu* sa značenjem 'lako shvaćati', isto kao i veći broj frazema sa značenjem nemogućnosti shvaćanja i razumijevanja hrv. *ne ide (ne ulazi) u glavu, teško ići u glavu* i ukr. <i> в голову (в думку) не прийде/не приходить, не йде в голову, kao i ekspresivni izraz *не полізе/не лізе в голову* 'ne može shvatiti *tko što*, nikako ne razumije *tko što*'.

3.1.6 Semantički se podudaraju u dvama jezicima frazemi sa značenjem 'pamtiti'/'zaboravljati': hrv. *držati u glavi, ne izlaziti (ne ide) iz glave (pameti)*, ukr. *заховати в голові, вилетіти/вилітати (вивітритися/вивітрюватися) з голови*.

Par frazema hrv. *šuplja glava*, ukr. *голова дірява* prikazuje šupljinu kao značenjsku karakteristiku zaboravljive osobe. U istu značenjsku skupinu spada i ukrajinski frazem <i> в голову (в думку) <собі> не брати 'ne dati si truda razmišljati ili brinuti o čemu'.

3.2 Prema brojnosti izdvaja se skupina frazema čija se semantika povezuje s kategorijom *život*. Brojnost ove skupine je rezultat toga što u jezičnoj realizaciji dominira shvaćanje *glave* kao najosjetljivijeg dijela tijela pa tako i njezine povezanosti sa životom, odnosno postojanjem ili nepostojanjem u čisto fizičkom smislu (Dugandžić 2019: 99). Stoga, glava postaje simbolom života, a gubitak glave označava smrt. Takve se slike glave vrlo često iskazuju frazemima. U ovoj skupini izdvajamo jedinice, koje se odnose na:

3.2.1 *životnu opasnost*: hrv. *glava je u pitanju, glava je u torbi, glava visi o koncu (o vlasi, o vlasu, na vlasi), igrati se glavom (životom), izlagati glavu, kockati se glavom, nositi (imati) glavu u torbi, riskirati glavu, staviti glavu na panj, staviti/stavljati život (glavu) na kocku, visi mač nad glavom*; ukr. *важити головою (життям), встромити голову в петлю, голова з плечей (з пліч), підставити/підставляти голову (лоб, лоба) під кулю, підставити/підставляти <свою> голову <під обух>, як обух над головою*.

Dovođenje samog sebe u opasnost izražava se frazemima hrv. *igrati se glavom (životom), izlagati glavu, riskirati glavu, staviti glavu na panj, staviti/stavljati život (glavu) na kocku*, ukr. *підставити/підставляти голову (лоб, лоба) під кулю, підставити/підставляти <свою> голову <під обух> i встромити голову в петлю* čije pozadinske slike jasno pokazuju da gubitak glave odnosno rizik gubitka glave predstavlja životnu opasnost. Frazemi hrv. *staviti glavu na panj* i ukr. *підставити/підставляти <свою> голову <під обух>* različito verbaliziraju jednaku izvanjezičnu sliku: stavljanje glave na panj prikazano hrvatskim frazedom implicira sječu glave sjekirom, što je verbalizirano u ukrajinskom frazemu.

Po život opasnu situaciju ili opasno stanje izražavaju frazemi hrv. *visi mač nad glavom* i ukr. *як обух над головою*, hrv. *glava je u pitanju, glava visi o koncu (o vlasi, o vlasu, na vlasi)* te ukr. *голова з плечей (з пліч)*.

Hrvatski frazemi *kockati se čijom glavom, staviti/ stavljati život (glavu) na kocku* povezuju životnu opasnost s igrom na sreću.

3.2.2 spašavanje života. U ovu skupinu spadaju frazemi hrv. *spasiti/ spašavati glavu komu, spasiti/ spašavati < svoju (sebi, si) > glavu, sačuvati glavu < na ramenima > i imati glavu na ramenima, iznijeti (izvući i sl.) živu glavu*, te ukr. *голова ціла < на плечах >* čije se značenje temelji na percepciji cjelovitosti ljudskog tijela. U istu grupu spada i hrvatski frazem *dok je na ramenu glava (glave)* sa značenjem 'dok živi *tko*, za života', pa tako i frazem *ostati čitave glave* uz značenje 'ostati živ', koji sadrži i dodatnu značenjsku komponentu: 'ostati nepovrijeđen';

3.2.3 smrt. Ovdje pronalazimo brojne frazeme poput hrv. *došlo je (doći će) glave, izgubiti glavu (život), lišiti glave, ode glava, platiti glavom (životom), posijati glavu, prosvirati glavu, prosvirati sebi (si) glavu, raditi o glavi, rastaviti (odijeliti) glavom, skratiti za glavu, stajalo je (stajat će, koštalo je, koštat će) glave, tražiti glavu, ucijeniti glavu, ugrabiti (uzeti) glavu*; ukr. *встромити голову в петлю, голова злетіла (впала, покотилася) < з плечей (з плеч, з пліч) >*, *голова лягла (полягла, покотилася), зложити (покласти) голову, лягти головою, накласти/накладати (наложити) головою, позбутися голови, покласти/класти голову (душу), скласти/складати голови (життя, кістки, кости), скрутити/скручувати голову i др.* Navedeni izrazi temelje se na slici gubitka glave, koji predstavlja smrt. Tu se izdvajaju frazemi koji prikazuju izazivanje ili nagovještavanje nečije smrti ili propasti: *tražiti glavu, raditi o glavi, скрутити/скручувати голову кому* sa značenjem 'ubiti' ili 'zahtijevati nečiju smrt'; a onda i frazemi koji prikazuju samu smrt: *stajalo je glave, platiti glavom, голова злетіла (впала, покотилася i т. ін.) < з плечей (з плеч, з пліч) >* sa značenjem 'umrijeti, smrtno stradati'.

Daljnja metaforizacija povezuje gubitak glave s gubitkom ugleda, društvenog položaja: *došlo je (doći će) glave, raditi o glavi, голова злетіла (впала, покотилася i т. ін.) < з плечей (з плеч, з пліч) >* sa značenjem 'upropastio je (upropastit će) koga tko, upropastilo je (upropastit će) koga što'.

3.3 Izdvaja se niz frazema koji izražavaju *psibo-somatska stanja*. Tu se radi najprije o vrtoglavici i glavobolji. Stanje vrtoglavice ili glavobolje može imati razne uzroke (bolest, umor, pijanstvo, itd.), a i sama leksička jedinica *vrtoglavica* govori o čovjekovom doživljaju takvog fiziološkog stanja kao vrtnje, koji može biti popraćen zamagljenom slikom pred očima, lošim vidom i sl. (Dugandžić 2019: 66) U obama jezicima nailazimo na brojne frazeološke jedinice, koje slikovito prikazuju fiziološki osjećaj nelagode, tj. glavobolje ili vrtoglavice: *glava je kao bačva (balon, bure), glava je teška, mrači se u glavi, muti se (zamuti se, ljulja se) u glavi, vrti se (zavrti se, okreće se) u glavi, magla u glavi, ruca glava*; ukr. *аж у голові морочиться, <аж> у голову (у н'яти) б'є, голова <іде (нішла, ходитъ, заходила)> обертом (кругом, ходором і т. ін.), голова крутиться (закрутилася, морочиться, заморочилася, паморочиться, запаморочилася, макітриється, замакітрилася і т. ін.), джмелі гудуть у голові, смеркло в голові, у голові макітриється (замакітрилося), у голові помутилося, голова розвалюється (лопається і т. ін.), <і> голови не підвести, ледве голову підвести/підводити, туман у голові, як (мов, ніби і т. ін.) сови почували в голові і сл.*

Vrtoglavica ili glavobolja kao posljedica utjecaja alkohola u oba se jezika prikazuje kao udarac u glavu: hrv. *udarilo je u glavu* 'napio se tko, pod utjecajem alkohola je tko', i isto ukr. *ударити/бити в голову, вступити/вступати в голову, <аж> у голову (у н'яти) б'є, хміль ударяє (ударив, б'є) у голову* ili se označava slikom težine (*glava je kao bačva, glava je teška, <і> голови не підвести, ледве голову підвести/підводити*).

3.4 Većim brojem frazema iskazuju se različita *emocionalna stanja*.

Pribranost i neprepuštanje emocijama iskazuju se frazemima *bladne glave* i *sačuvati hladnu glavu*, a *uzbuđenje, uzrujanost*, čak i *bijes*, frazemom. Ovi frazemi povezuju smirenost s hladnoćom, a uzbuđenje i uzrujanost s vrućinom. Vrućina je u frazemu *udarila (jurnula) je krv u glavu komu* prikazana kao naviranje krvi u glavu, iako nije na direktan način eksplicirana.

Frazem *<ne> boli glava koga za koga, za što* iskazuje *ravnodušnost*.

Priložni frazem *pokunjene glave* položajem tijela upućuje na *tugu* i *potištenost* ili *posramljenost*, a *utučenost* je iskazana frazemom *nositi mrtvu glavu*.

Stanje *nemira*, *napetosti* ili *uzbuđenja* iskazano je ukrajinskim frazemom *думки стрибають (застрибали) у голові*, a stanje *zaprepaštenosti* nekim događajem frazemom *як (мов, наче) обухом луснули (хто луснув, хто лигнув і т. ін.) по голові*.

Frazem *glavu gore* <!/> uzvik je ohrabrenja, a u pozadinskoj mu je slici podizanje glave kao znak dobrog raspoloženja, hrabrosti i sl. Kao uzvik koristi se i ukrajinski frazem *де взявся на нашу голову* za izražavanje nezadovoljstva kime ili čijom pojavom.

Niz frazema koji spadaju u ovu skupinu, temelje se na prikazivanju govora tijela. To su jedinice koje se odnose na označavanje takvih emocija, kao što su sram, očaj, tuga i sl. Primjerice, par ekvivalentnih frazema hrv. *uvučiti/uvlačiti glavu <u ramena>* i ukr. *ввібрати/вбрати (втягти/втягувати, втягнути) голову в плечі* prikazuje jednake pokrete tijela koji daju sliku snuđene, posramljene osobe. Tjelesni pokret s jednakim značenjem je i spuštanje glave, kako prikazuju hrvatski frazemi *objesiti (oboriti) glavu* te priložni frazemi *pognute glave* i *pokunjene glave*. Osim srama, značenje prvog se odnosi i na pokornost, a značenje drugog i na potištenost.

Ekvivalentni frazemi hrv. *uhvatiti se/hvatati se za glavu* i ukr. *братися (вхопитися/хванатися) за голову* ili *ухопитися <руками> за голову* ili *аж за голову взятися* izražavaju stanje *očaja*. Njihova izvanjezična situacija temelji se na istom tjelesnom pokretu kao gesti hvatanja za glavu. Značenjski ekvivalentni su također i frazemi za izražavanje očaja hrv. *čupati <sebi (si)> kosu <na glavi>* i ukr. *<аж> рвати (дерти, скубти) на собі (на голові) волосся (чуба)*, dok ukrajinski frazem *битися головою об стіни* ima značenje 'u stanju očaja, uzaludno pokušavati izbjeći nešto neželjeno', te se razlikuje od hrvatskog frazema jednake strukture *lupati glavom o zid* koji na prvo mjesto stavlja sem upornosti.

Govor tijela tj. glavu pognutu u tuzi ili očaju vrlo transparentno ekspliciraju i ukrajinski frazemi *повісити/вішати голову* i *хилити (клонити) голову (чоло)*.

Kajanje zbog vlastitih pogrešaka kojima se šteti samom sebi izražava se hrvatskim frazemima *lupati se/lupati se po čelu (glavi)* ili *tući se po glavi*, a frazem *posuti se/posipati se pepelom <po glavi>* ili *posuti/posipati pepelom glavu* i njegov ukrajinski ekvivalent *посипати/посипати (присипати/присипати) голову попелом*, uz *kajanje* zbog štete drugoj osobi sadrže i sem griznje savjesti.

Posebno se izdvajaju jedinice koje označavaju *zaljubljenost*, što se u naivnoj slici povezuje s nerazumnim ponašanjem, upućuje na gubitak glave kao nemogućnost jasnog razmišljanja: hrv. *izgubiti/gubiti glavu (razum, pamet)*, *zaljubiti se (biti zaljubljen) preko glave*, *zavrtjeti glavom (glavu)*, ukr. *втрамити/втрачати (зубити/зубити, стратити/тратити) голову, закрутити/крутити (запаморочити, морочити) голову кому*.

3.5 Uočavamo niz izraza, koji se odnose na *ljudske osobine*. Nastanak takvih frazeo jedinica je posljedica proširenja značenjske jezgre i daljnje metaforizacije. Dakle, u oba jezika pronalazimo brojne frazeme koji:

– označavaju *pametnu osobu*: *bistra (mudra) glava, imati mozga <u glavi>*, *imati <zrno (dva zrna)> soli u glavi, s malo (imalo, nešto) mozga u glavi, sijeda glava, učena glava*; ukr. *голова варить, голова є у кого <на плечах (на в'язах)>*, *голова не половиою (не соломомою, не клоччям і т. ін.) набита, держати розум в голові, є лій у голові, з головою, золота голова, мати <всі> клепки в голові, мати голову на плечах (на в'язах, на карку і т. ін.), мати олію (лій, смалець і т. ін.) в голові, мати розум (т'ям, т'ямку) <у голові>*, *розумна (твереза, мудра і т. ін.) голова, світла (ясна) голова і др.*;

– ili obrnuto, daju sliku *glupe, ograničene osobe*: *bez <zrna> soli u glavi, s malo soli u glavi, drvena (dubova, brastova, bukova) glava, imati slamu (piljevinu) u glavi, imati tvrdi glavu, nemati <bas> previše u glavi, nemati mozga <u glavi>*, *pileća glava, prazna (šuplja) glava*, ukr. *без голови, без т'ямі (без т'ямки, без т'ямку) <в голові>*, *без царя (без царка) в голові, голова з вухами, дурна голова, капустана (кур'яча) голова, не мати гаразду в голові, порожньо в голові (у лобі), порожня (пуста) голова, у голові перекинулось, шкандибати на голову і сл.*;

– izražavaju značenje *luckavosti, šaravosti*: *baciti se/bacati se na glavu, biti s glavom u oblacima, a nogama na zemlji, fali (nedostaje) <jedna> daska u glavi, imati čuka u glavi, imati mašice (mube, bube, bubice, crva) <u glavi>*, *imati propuh u glavi, kao bez glave, kao muha bez glave, luda glava, nemati <jedne, treće, četvrte, sve> daske u glavi, nemati sve daske u glavi, nemati sve šarafe u glavi, nisu svi kotači u glavi (na mjestu), šenuti glavom, udaren u glavu (mozak), usijana glava*; ukr. *без <третьої (сьомої)> клепки <в голові (у тім'ї)>*, *без клепок <у голові (у тім'ї)>*, *вітер у голові <град (віс, свище, пошвиствує і т. ін.)>*, *горобці цвирінькають у голові (у макітрі), дур заходить (зайшов) у голову, жуки у голові, з кіндратиком у голові, зайчики в голові стрибають, і на голову (на вуха) не налізе, кинутися/кидатися сторч головою, не мати <однієї (третьої, дев'ятої і т. ін.)> клепки <в голові>*, *нема (немає, не*

було, не вистачає, бракує і т. ін.) <однієї (третьої, десятої і т. ін.)> клепки у голові, цвіркуні трицять у голові, ще мак <росте (цвіте, сходить і т. ін.)> у голові.

Navedeni frazemi koreliraju s onima koji označavaju mentalne procese kao polazna značenjska osnova za njihov nastanak.

Suprotno od slike praznine kao znaka gluposti, prisutnost nečega u glavi postaje znak pameti. Na primjer, u hrvatskim frazemima takav objekt je sol koja je razvila bogatu simboliku kod Slavena (SD5: 114), te se smatra simbolom za suštinu i razum: *imati soli u glavi, imati žrno (dva žrna) soli u glavi* sa značenjem pameti ili obrnuto, nedostatak soli u glavi označava intelektualnu ograničenost: *bez soli u glavi, bez žrna soli u glavi, nemati soli u glavi, nemati žrno (žrna) soli u glavi, s malo soli u glavi* i sl.

U ukrajinskim frazemima pametna glava sadrži tvari kao što su mast, ulje: *є лій у голові чийй, у кого, мати олию (лій, смалець і т. ін.) в голові*, koji bi mogli predstavljati glavu kao „dobro podmazani mehanizam“ prema obrascu za tvorbu frazema u kojem je glava predstavljena kao mehanizam (Levčenko 2005: 112).

U ovu skupinu spadaju također i frazemi koji označavaju *tvrdoglavost* ili *samovjerenost*: hrv. *usijana glava, utuviti (wrtjeti, žabiti) <sebi (si)> u glavu, uzdignute glave (čela)*; ukr. *забити <собі> в голову, хоч головою (лобом) об стіну товчи, високо нести (тримати) голову.*

3.6 Daljnje proširivanje značenja glave demonstrira brojna skupina frazema koji semantički prelaze u *društvenu sferu* i *sferu međusobnih odnosa*. Ovdje spadaju frazemi koji izražavaju značenje 'dosadivati komu' (hrv. *preko glave je komu koga, čega, probiti/probijati komu glavu, visjeti (stajati) nad glavom; popeti se navrh glave komu*, ukr. *натуркати/натуркувати голову, об'їсти голову, прозрити/зрити голову кому, чію; ким, чим, проточити/проточувати голову кому, скребти голову кому*), 'utjecati na koga' (hrv. *utuviti u glavu komu što, uliti/ulijevati u glavu napuniti/puniti glavu komu <čime>*, kao i slika obrnute radnje *izbiti (istjerati) mušice (bube, bubice) iz glave, izbiti iz glave komu koga, što*; ukr. *вбгати в голову, вбити/вбивати в голову що, кому, чію, вивітрити хміль з голови чієї, кого, втовкмачити/втовкмачувати (втовкти) в голову (в довбешку, в макітру) кому, замакітрити голову (світ) кому, замутити голову (розум) чію (чийй), кому, затуманити/затуманювати голову (розум, очі), набити/набивати голову кому, чим, надурити голову, укласти в голову кому; 'varati' (hrv. *zavadio bi dva oka u glavi tko*, ukr.*

голову туманити чию, кому, дурити голову кому, запаморочити/паморочити голову (розум, свідомість і т. ін.) і др.

Shvaćanje *glave* kao simbola *vlasti* i vladavine, koje je ključno kod mnogih naroda, razvilo se na leksičkoj razini npr., *glava* kao vođa, *glavni* kao najvažniji i osnovni, ukr. *голова, головувати, головний*, međutim našlo je izražaj u neočekivano malom broju frazema npr. hrv. *glava kuće*, ukr. *усяму голова*. S tom simbolikom značenjski su povezani frazemi koji označavaju *pokoravanje*: *pognuti glavu (šiju), prignuti/prigibati glavu; на голову лізти, не схилити/не схилити голови (чола, шиї), сісти/сідати (вилізти/вилізати) на голову, схилити (клонити) голову (чоло)*, koji uočavaju prastare ideje o privilegiranosti osobe koja ima vlast da bude viša u fizičkom smislu, pa su svi ostali članovi zajednice morali izgledati (i ponašati se) tako da se ne ističu (Frazer 2002). Tu su također izrazi koje označavaju *prednost*: U ukrajinskom jeziku nailazimo na frazeme u kojima se čovjekova visina povezuje s kvalitetama u drugim područjima, na primjer *вирости/виростати на голову над ким* u značenju 'dobivati značajnu prednost u usporedbi s *kimе*', *на голову вищий від кого* u značenju 'mnogo bolji *u čemu od koga*' i *піднятися/підніматися (підійнятися/підійматися, піднести/підноситися і т. ін.) на голову (на багато голів) <вище> кого, від кого, над ким* u značenju 'postati mnogo bolji *od koga*, znatno nadmašiti *koga u čemu*'. Svi ovi frazemi temelje se na opoziciji *viši/niši* pri čemu se viši povezuje sa značenjem bolji, a niži sa značenjem lošiji.

Budući da je glava manifestirala kao utočište života, možemo pratiti kako glava postaje i glavni i najveći simbol za *jamstvo*: *dajem (dao bih) glavni, jamčiti <svojom> glavom, товарити (poslati) на глави, відповідати головою, дати/давати голову (руку) <на відруб (на відсік)>, ручитися/ручатися головою*.

3.7 Daljnji stupanj metaforizacije glave, odnosno udaljšavanje značenja od njegovog neposrednog denotata je zastupljeno u nizu jedinica koje se vežu za polje *apstraktnih pojmova* kao što su količina, red, neočekivanost, zaklon.

Frazemi *imati preko glave, izmjeriti/mjeriti (omjeriti i sl.) koga od poda do glave, od glave do pete* ili *od pete do glave, odmjeriti/mjeriti koga od glave do pete, preko glave je komu koga, čega, uvrh glave; до голови, з (від) голови (аж) до ніг (до стін), з головою* odnose se na *količinu* pri čemu se kao mjerilo uzima čovjekova visina: glava je najviši dio ljudskog tijela, te tako postaje mjera najveće količine.

Frazemi poput <kao> *šaka (šakom) u glavu, sručiti se (survati se, svaliti se i sl.) na glavu, vpaсти/падати на голову, звалитися/зваловатися на голову (руки, плечи), як (мов, наче) грім на голову, як (мов, наче) обухом ударити/бити по голові, як (мов, наче) холодний душ <на голову>, як (мов, ніби) біда на голову, як (мов, ніби) сніг (дош) на голову <з ясного неба>* dolaze u značenju 'neočekivano, iznenada', ali se ponajprije odnose na neugodna iznenađenja ili neočekivane brige i probleme.

Niz frazema povezan je s označavanjem *reda* ili *nereda*. Hrvatski frazemi iskazuju red i logičan slijed kroz postojanje početka i kraja. U somatskoj se slici to podudara s glavom koja predstavlja početak, i nogama, odnosno petom, ili repom (u zoomorfnom kodu), koji predstavljaju kraj. Na primjer, frazem *ima glavu i rep što* znači 'ima smisla (logike) što, jasno (suvislo, logično) je što', a suprotno značenje odsutnosti reda ili logike ima frazem *bez glave i repa je što* ili *nema <ni> glave ni repa što*.

Nered se prikazuje putem preokretanja čega, tj. postavljanja glave prema dolje hrv. *prevrnuti na glavu što, postaviti/postavljati (prevrnuti, okrenuti) na glavu što, stajati na glavi*, ukr. *догори ногами, на головах (на голові) ходити*. Ovaj je frazem u hrvatskom jeziku poslužio za tvorbu priloga *naglavačke*. Stavljanje glave prema dolje označava nered, nepravilnost ili neuređenost jer u slici svijeta glava predstavlja gornju granicu, a noge donju.

Značenje traženja *zaklona* je prisutno kod niza frazema kao što *kerov nad glavom, ostati/ostajati (biti) bez krova nad glavom, skloniti (zakloniti) glavu*, ukr. *голову <свою> прихилити, не мати де голову (голови) прихилити, приткнути голову (себе)* gdje je značenje sastavnice *glava* prošireno s dijela ljudskog tijela na cijelog čovjeka.

4 Zaključak

Kao što vidimo, frazemi sa somatizmom *glava* predstavljaju makrokoncept „čovjek“ u različitim realizacijama, a uz to se kod njih često preklapaju somatska i druge konceptosfere. U analiziranim frazemima često uočavamo povezivanje glave kao dijela tijela s njezinim funkcijama, a tako i sa samim čovjekom, dakle glava postaje metonimijska zamjena za samog čovjeka. Također, prisutno je i povezivanje sa zoomorfnim karakteristikama, ili s prirodnim pojavama (*nema <ni> glave ni repa što, куряча голова; траї се и глави; повітлішало/розвиднілося в голові, смеркло в голові, туман в голові*). Nadalje, prisutne su i davne mitološke predodžbe, kao što je, primjerice,

simbolika soli kod hrvatskih frazema (*imati soli u glavi, bez soli u glavi*). U pogledu strukture, većina analiziranih frazema su glagolski frazemi, s obzirom na to da najčešće verbaliziraju neku radnju, posebice kada se radi o mentalnim procesima. Upravo glagoli su oni elementi koji najčešće određuju cjelokupno značenje frazema kao i razinu njihove ekspresivnosti. Među analiziranim jedinicama vidimo frazeme koji se podudaraju i strukturno i značenjski u dvama jezicima, ili one s neznajčajnim razlikama u značenju ili strukturi, ali koji na isti način verbaliziraju naivnu sliku, a uz to se izdvajaju također i izrazi koji su specifični za pojedini jezik.

Literatura

- Ana DUGANDŽIĆ, 2019: *Somatski frazemi u hrvatskom i ukrajinskom jeziku*. Doktorska disertacija. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- James George FRAZER, 2002: *Zlatna grana – podrijetlo religijskih obreda i običaja*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Milena IVANOVIĆ, 2018 = М. Ивановић, 2018: Соматизми као мероними и партикуларизатори, на материјалу српског и украјинског језика. *Трагом славистичких истраживања професора Богољуба Станковића: међународни научни зборник радова*. 51–68.
- Olena LEVČENKO, 2005 = О. П. Левченко, 2005: *Фразеологічна символіка: лінгвокультуралогічний аспект*. Львів: ЛРІДУ НАДУ.
- Ljubov SAVČENKO, 2013 = А. В. Савченко, 2013: *Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти*. Сімферополь: Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського.

Rječnici i priručnici

- Jean CHEVALIER, Alain GHEERBRANT, 1994: *Rječnik simbola. Mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*. Četvrto prošireno izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Tomislav LADAN, 2006: *Etymologicon. Tumač raznovrsnih pojmova*. Zagreb: Masmedia.
- Mark MAKOVSKIJ, 1996 = М. М. Маковский, 1996: *Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках. Образ мира и миры образов*. Москва: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС.
- SD5 = *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* (под ред. Н. И. Толстого), Т. 5. Москва: Международные отношения, 2012.
- Josip MATEŠIĆ, 1982: *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Antica MENAC, Željka FINK-ARSOVSKI, Radomir VENTURIN, 2014: *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Словник фразеологізмів української мови*. Київ: Наукова думка, 2003.
- Словник української мови* (Т.1-11). Київ: Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, 1970-1980.

Semantic Characteristics of Idioms with the Component *glava/голова* in Croatian and Ukrainian

In the naive worldview the head is understood as the most important part of the human body, as confirmed by the meaning of language units. In this paper, we consider idioms with the component

glava/голова in the Croatian and Ukrainian languages with regard to their meanings. The most numerous group of idioms in both languages is represented by units that express an entire range of mental processes, i.e. they denote the basic function of the head as the part of the body responsible for thinking. Also, according to their quantity, a group of idioms stands out, whose meaning is connected with the category of life. The large number of units in this group is the result of the fact that, in the linguistic realisation, the understanding of the head as the most sensitive part of the body dominates, and, thus, its connection with life, i.e. existence or non-existence in the physical sense. The understanding of the head as a symbol of power and rule, which is one of the key ones among the Slavs in general, did not reflect in a large number of idioms, although it developed on a lexical level. In idioms with somatism the head there is often overlapping of the somatic and other conceptual spheres. In this group of idioms, the connection between a part of the body in its functional characteristics and the human being is noticed most often. Also, we notice the realisation of zoomorphic characteristics, as well as the connection with natural phenomena. Furthermore, in both languages, there are numerous idioms in which the head is a measure or indicator of quantity and ancient mythological notions, as well as ancient rituals are also present. Among the analysed idioms we find idioms that, in both languages, coincide both structurally and semantically, idioms with insignificant differences either in composition or meaning, and, in addition, there are expressions that are specific to one of the languages, so their counterparts were not found in the other language. From a structural point of view, the analysed idioms with the component glava/голова are most often idioms with a verb as the main component, since they most often verbalise a certain action. Thus, the overall meaning of idioms, as well as their expressiveness, are, in most cases, determined by verbs that are components of these language units, especially connotative elements in their semantic structure.